

XALQARO ARBITRAJDA SHAFFOFLIK

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7853043>

Olimjonov Abdulloh Nodirbek o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti

"Xalqaro huquq va qiyosiy huquqshunoslik" fakulteti 3-kurs talabasi

+998 94 605 13 00

Abdullokholimjonovlawyer@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro arbitraj huquqida ommaviy kirish va shaffoflik qanchalar zarur? Xalqaro arbitraj huquqida shaffoflikning oshkoralik g'oyasi va afzalliklari qanday? Tijorat arbitrajida maxfiylik masalalari va investor davlat arbitraji o'rtasidagi ochiqlik qanchalar muhim va xavotirli tomonlari qanday va inson huquqlari masalalari qanday tartibga solinadi? Xalqaro tijorat arbitraji bo'yicha xalqaro arbitraj Sudi va UNCITRAL qoidalari islohot uchun yo'l xaritasi sifatida nimalarni keltirib o'tish mumkin?

Kalit so'zlar: Shaffoflik, Maxfiylik, Oshkorolik, Afzallik, Qonuniylik, Haqiqiylik

Kirish

Xalqaro arbitraj huquqida shaffoflik bu shunchaki ijtimoiy tushuncha emas balki shaffoflik tomonlar o'rtasidagi nizoni adolatli aniqlash uchun zaruratdir. Ijtimoiy kontekstlarda ishlatiladigan shaffoflik shunday ishlaydiki boshqalar qanday harakatlar amalga oshirishlarini ko'rishlarini oson qiladi. Ya'ni bu ochiqlik, aloqa va hisobdorlikni anglatadi biroq, qaror qabul qilish jarayonini o'rganish uchun to'g'ri vosita shaffoflikdir. Arbitrajda shaffoflik hakamlarni tanlash, uchinchi tomon mablag'lari, investor-davlat va mijozlar bilan munosabatlarda ko'rsatiladi¹²⁷. Xalqaro huquq bilan bog'liq bo'lgan shaffoflik keng va uchta aniq o'lchovga ega. Bular: institutsional shaffoflik bu xalqaro tashkilotlar va muassasalar o'zlarining kundalik faoliyatiga tadbiiq etadigan shaffoflik darasidir. Qonunchilik shaffofligi xalqaro huquqda qonun ijodkorligi jarayonlarining shaffoflik darajasini baholaydi. Protsessual oshkoralik xalqaro sudlar va sudlarning xalqaro huquqiy normalarini qo'llash va amalga oshirish usullariga ta'alluqlidir. Xalqaro investitsiya huquqi va arbitraj sohasining muhim ishtirokchilari tomonidan tanqid qilingan asosan nodavlat notijorat tashkilotlar tomonidan muntazam ravishda kamchiliklarini davo qilib kelganlar. Bu tanqidlar asosan investor davlat nizolarini hal qilishga qaratilgan¹²⁸. (ISDS) Xalqaro investitsiya bitimlarida nazarda tutilgan bitimlar asosan xalqaro arbitrajda maxfiylik va shaffoflik o'rtasida mavjud keskinlikni keltirib chiqargan. Xalqaro arbitrajda maxfiylik va shaffoflik o'rtasida mavjud keskinlik yuridik sharhlovchilar xalqaro investitsiya

¹²⁷ Neuman Tad Simms B. Xalqaro arbitrajda shaffoflik. Kembrij universiteti matbuoti, Kembrij. 436-437 bet. 2013.

¹²⁸ Klaudiya Reyt, UNCITRAL arbitraj qoidalari oshkoralikni oshirish. YB Xalqaro arbitraj. 297-300 bet. 2012.

huquqi standartlarining bir-biriga qayd etishadi ya'ni siyosiy va ijtimoiy kuzatuvchilar arbitraj tizimining qonuniylik inqirozini qoralaydilar. Bu esa ayniqsa jamoat manfaatlari bevosita bo'lgan sarmoyaviy arbitrajda kuchli jalb qilingan.

Arbitrajda shaffoflik va maxfiylik zarurati

Shaffoflik va maxfiylik atamalari bir birini almashtiradi. Ikkalasi ham hakamlik jarayoni ishlashi uchun zarur. Shaffoflik muhim ahamiyatga ega, chunki u masuliyat va xilma-xillikni ta'minlaydi. Bundan tashqari, shaffoflik barcha ishtirokchilarining yaxshi ma'lumotga ega bo'lishlarini va asosli qaror qabul qilishga va jarayonda o'zlarining munosib tarzda namoyon etishga tayyorligini anglatadi.

Aksariyat hollarda kelishmovchilikning ishtirokchilari ularning maxfiyliginbi buzish munosabatlarini yanada buzadi. Hakamlikning fikriga ko'ra, hech qanday muhim material uchinchi tomonga berilmasligi kerak. Tijoriy nizoda tomonlar ko'p natijaga erishadi va maxfiylikni buzish ularga juda ko'p pul sarflashi mumkin. Ko'pchilik hakamlik tartibini ochiq qilish maxfiylik koeffisientini kamaytiradi deb da'vo qilishmoqda lekin bunday emas.

Maxfiy malumotlar har doim himoyalangan va tasniflangan. Arbitrajda betaraflikni oshirish uchun jaroyon, mukofot yoki hakamlik sudyasining ma'lumotlarini tekshirishga oid ma'lumotlar juda muhimdir. Jarayonning shaffofligi to'g'risida xabardorlikning oshishi tomonlarning arbitraj jaroyoniga ishonishga majbur qiladi shuning uchun nizolani hal qilishning maqbul varianti deb hisoblaydilar. Xalqaro arbitraj tashkiloti tomonidan hakamlik sudida shaffoflikni oshirish bo'yicha ko'rilgan chorlay shular jumlasidandir.

Xalqaro arbitrajda shaffoflik zarurati uchinchi shaxslar ya'ni nodavlat tashkilotlari (NNT) o'z fikrlarini bildirishi mumkin bo'ladi. Bu esa sudga ish kontekstidan tashqari bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday keng ko'lamlil ta'sirini ko'rib chiqish imkonini beradi¹²⁹. Shaffoflik mukofatlar olish imkoniyatlarini talab qilganligi sababli kelajakdagi qonunlar uchun pretsedent orqali hukumatlar rahbarlik qiladilar garchi bu munozara xalqaro arbitraj uchun zarur, shaffoflik kelajak uchun zarur sud amaliyotini shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, arbitrajdagi shaffoflik investitsiya nizolarini samarali hal etish orqali investitsiya arbitrajida protsessual qoidalar investitsiya nizosining har ikki tomoniga tegishli bo'lgan keng shaffoflik qoidalarini o'z ichiga oladi. Bugungi kunda investitsiyalarda protsessual shaffoflik arbitrajni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Bundan tashqari, oshkoralik **adolatga** erishishni osonlashtiradi. **Adolat** – bu jamiyatning erkinlik huquqini kafolatlaydigan eng asosiy inson huquqlari talablaridir ya'ni har qanday huquqiy tizimda va nizolarni hal qilishda adolat yoki tenglik, adolatga erishish odil sudlovdan foydalanish barcha fuqarolarning qonun oldididagi huquqini va tengligini ta'minlaydi.

Xalqaro sarmoyaviy arbitrajda shaffoflik

¹²⁹ Avinashi Purooyi va Ronan Fehili. Xalqaro arbitrajda maxfiylik va shaffoflik: to'g'ri muvozanatini topish. Garvard Negotiation Law Review, 275-324 bet. 2017.

Oshkoralik asosan xalqaro investitsiya arbitrajleri bilan bog'liq ishlarda talab qilinadi asosan davlat va chet ellik investor o'rtasidagi jamoat manfaatlariga taalluqli nizolarda ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Ko'pincha bu holatlar energiya va tabiiy resurslar, aholi salomatligi, atrof-muhit va infratuzilma loyihalarida ko'rinadi. Shubhasiz, jamoatchilikning katta qiziqishi shaffoflik xalqaro miqyosda muhim ahamiyatga ega investitsiya arbitrajidir. Shunga qaramay, oshkoralik xalqaro investitsiya arbitraj uchun muhim ahamiyatga ega. Shunday bo'lsada, bu har doim tomonlar uchun teng kuchga ega va davlat sudlari oldida ish qo'zg'atish va nizolarni hal qilish tijorat arbitraji uchun bir xil emas. Shu munosabat bilan ba'zi sud tizimlari masalan, Buyuk Britaniya va Fransiya tribunallari tomonlarning roziligisiz va sud harakatisiz hakamluk muhokamasidan biron bir hujjatni oshkor qilmaslik majburiyatini olgan deb qabul qilishadi. Aksincha, AQSH, Shvetsiya va Avstraliya tribunallari maxfiylikka rioya qilishni majburlamaydilar, agar tomonlar bunday burchga aniq kelishmagan bo'lsalar. Majburiyatdan qat'i nazar maxfiylikni cheklash darajasi baholanishi kerak.

Oshkoralik qilish majburiyatlari asosiy ma'lumotlarga e'tibor qaratadi, shaffoflik qoidalari esa ma'lum bir muassasa tomonidan ma'lumotlar qanday amalga oshirilishiga qaratilgan¹³⁰. Oshkora qilish majburiyatlarima'lum bir tartibga soluvchi maqsadlar uchun aniq ma'lumotni maqsad qilib qo'yadi, shaffoflik qoidalari esa jalb qilingan ma'lumotlarning ta'biatidan qat'i nazar tashkilot faoliyatiga nisbatan qo'llaniladi. Ikkalasini bir-biridan farq qilishda esa ma'lum bir toifadagi ma'lumotlarning mavjudligi qarorlar qabul qilinishini monitoring qilish imkonini beradigan bo'lsa, oshkor qilish majburiyatlari shaffoflikni ta'minlashi mumkin bo'ladi.

Investor-davlat arbitraj

Investor-davlat arbitraj ochiqlik yo'qligi haqida ko'p yillar davomida xavotirlar bor edi. Nyu-York Tayms keltirilgan maqolada quyidagicha ta'rif berib o'tilgan ya'ni "Ularning uchrashuvlari sirdir. Ularning a'zolari odatda no'malum. Ular erishgan qarorlar to'liq oshkor etmasligi kerak. Biroq xalqaro tribunallar kichik guruh investorlar va xorijiy hukumatlar o'rtasidagi nizolarni milliy qonunlar bilan bekor qilinishiga olib kelmoqda. Bularning barchasi Shimoliy Amerika Erkin savdo shartnomasi bo'yicha xorijiy investorlarning huquqlarini himoya qilishni ta'minlaydi" deb ta'kidlab o'tilgan¹³¹.

Arbitrajda shaffoflik elementlari

Samaradorlik uchun protsessning har bir bosqichida shaffoflik kuzatilishi kerak. Shaffoflik jamoatchilikni nizo borligi to'g'risida xabardor qilishdan boshlanadi. Keyinchalik, jamoatchilikka protsessual va yozma hujjatlarga kirish, so'ngra ochiq tinglovlar va kerak bo'lganda uchinchi tomon ishtirok etish imkoniyatini berish kerak. Ushbu individual elementlar shaffoflikni mustaqil ravishda o'rnatish uchun yetarli

¹³⁰ Rustambekov I. (2019) Xalqaro xususiy huquq. Darslik. Toshkent: TDYU Nashriyoti

¹³¹ Oshkoralik to'g'risidagi Mavrikiy konvensiyasi. UNCITRAL oshkoralik va xalqaro nizolarni hal qilish xalqaro markazi maxfiylik va oshkoralik qoidalari. 2015.

emas, shuning uchun ularni butun sifatida qabul qilish kerak. Nizoning mavjudligi shaffoflik sari birinchi qadam jamoatchilikni nizo mavjudligi to'g'risida xabardor qilishdir. Hujjatlarni oshkor qilish keyinchalik, tomonlar iltimosnomalar, guvohlarning ko'rsatmalari, boshqa dalillar va mukofatlarni o'z ichiga olgan hujjatlarni oshkor qilishlari kerak bo'ladi. Umuman olganda, uchta toifa mavjud bular sudlarning o'z iltimosnomasi bilan oshkor qilinadigan hujjatlar, so'rov bo'yicha oshkor qilingan hujjatlar va sud qaroriga binoan so'ralgan ammo oshkor qilinmagan hujjatlar. Ko'pincha, shaffoflik maxfiylik prinsipiga zid keladi degan tanqidlar mavjud ammo oshkor qilish bu ziddiyat eng ko'p ko'rinadigan shaffoflik bosqichidir. Shaffoflik va maxfiylik ikki qarama-qarshi tushuncha deb o'ylash mumkin bo'lsada, bu mutlaqo to'g'ri emas. Ba'zi olimlarning ta'kidlashicha, mutlaq maxfiylikka erishish mumkin emas, chunki guvohlar o'zlarining shaxsiy bilimlaridagi ma'lumotlarni uchinchi shaxslarga oshkor qilishlari mumkin va mukofatlar sudga berilishi yoki sud tomonidan ko'rib chiqilishi mumkin.

Shaffoflik to'g'risidagi qoidalar

Iqtisodiy jihatdan tobora o'zaro bog'liq bo'lgan dunyoda xalqaro savdo va investitsiyalarni osonlashtirish uchun takomillashtirilgan huquqiy bazaning ahamiyati keng e'tirof etilgan. Xalqaro savdo huquqi bo'yicha Birlashgan Millatlar Tashkiloti komissiyasi (UNCITRAL) qarori bilan tijorat huquqining bir qator muhim sohalarida qonun chiqaruvchi bo'lmagan hujjatlarni tayyorlash va qabul qilishni rag'batlantirish orqali savdo qilish keltirib o'tilgan¹³². Shaffoflik turli qoidalarda taqdim etiladi. Shtatlar o'z investitsiya shartnomalari oshkoralik qoidalarini o'z ichiga olishi mumkin, tomonlar kimning qoidalari oshkoralik qoidalarini o'z ichiga olgan arbitraj institutlarini tanlashi mumkin bo'ladi, oshkoralik qoidalari UNCITRAL konvensiyasida ko'rinib turganidek, davlat oshkoralik qoidalarini o'z ichiga oldingi investitsiya shartnomalari o'zgartirishi bitim tuzishi mumkin bo'ladi. Shaffoflik xalqaro huquqda aniq belgilanmagan. Shaffoflik kamdan kam hollarda aniqlanadi lekin global boshqaruvning yanada mas'uliyatli, demokratik va qonuniy tizimi sifatida qaraladigan ochiqlik va ma'lumotlarga kirishga asoslangan axborot konsepsiyasini tushunishimiz mumkin bo'ladi. Oshkoralik aloqa investitsiya arbitraj o'rniga tijorat arbitraj bo'yicha yangi qoidalarga asoslanadi.

Xulosa

Xalqaro arbitraj hamjamiyatining oshkoralik yo'lidagi ixtiyoriy harakati o'z nizolarini oldindan aytib bo'ladigan, qoidalarga asoslangan holda ko'rib chiqish kerakligini birgalikda qaror qilgan tomonlar tomonidan amalga oshiriladi. Xalqaro tijorat nizolariga qonun ustuvorligini ta'minlashga qaratilgan tizimni tanlagan tomonlar va yuridik xizmatlar ko'rsatuvchi shaxslar tizim atrofidagi tomonlarni o'chira olmaydi. Oshkoralik qonun ustuvorligining ajralmas xususiyati hisoblanadi. Agar xalqaro tijorat arbitraji foydalanuvchilari qoidalarga asoslangan tizimning afzalliklarini istasalar, ular u bilan birga keladigan shaffoflikni rad eta olmaydilar.

¹³² Mozes M.L. (2020) Xalqaro tijorat arbitraji tamoyillari va amaliyoti. Uchinchi nashr. Toshkent.

ICAlarning milliy sudlarga nisbatan evolyutsiyasi va ortib borayotgan qo'llanishini hisobga olgan holda, mualliflar hakamlik sudlari tomonidan oshkoralikni oshirish tendentsiyasi davom ettirish kerak deb hisoblaydilar. Xalqaro tijorat arbitraji shuni ko'rsatadiki, arbitraj institutlarining qarorlarini tushunmaslikdan norozilik bildirilgan, tomonlar ma'qullashlari va arbitraj institutlaridan toboro ko'proq shaffoflikni kutishlari aniq.

Ko'proq arbitraj institutlari ICC, LCIA, SCC va boshqalarning qarorlarini qabul qilishda ochiqroq bo'lish uchun choralar ko'rayotganligi sababli, tor doiradagi bunday shaffoflik odatiy holga aylanadi. Shu munosabat bilan muvozanat maxfiylikdan ko'ra shaffoflikni qo'llab-quvvatlashi kerak bo'ladi. Oshkoralikni kengroq ko'lamiga keladigan bo'lsak, menimcha, shaffoflikni oshirish zarur va foydali, biroq tomonlar bunday shaffoflikka rozi bo'lsagina. ICA shartnomaviy mexanizmi bo'lib, tomonlarning roziligini talab qiladi, agar tomonlar jamoat mulki uchun ochiqlik to'g'risida to'g'ridan to'g'ri rozi bo'lmasa, hakamlik muhokamasida ko'proq shaffoflik mavjud bo'lsa, bu shartnoma buzilishi bo'ladi.

Qarorlarni e'lon qilishda oshkoralikni oshirish kafolatlanishi mumkinligiga ishonaman, lekin arbitrajning o'ziga xos belgilaridan biri bo'lgan maxfiylikni shunchaki chetga surib bo'lmaydi deb o'ylayman. Har ikkala mulohazalarni hisobga olish misoli tahrirlangan yoki tozalangan mukofatlarni nashr etish bo'lishi mumkin. Shunday qilib, oshkoralikni kengroq ko'lami bo'yicha to'g'ri muvozanat foydalanuvchilar tomonidan konfidentsiallik bilan bog'liq qonuniy xavotirlarni himoya qilish sharti bilan biroz shaffoflikka moyil bo'ladi.

REFERENCES:

1. "Chet el Arbitraj qarorlarini tan va ijroga qaratish" bo'yicha Nyu-York konvensiyasi (1958)
2. O'zbekiston Respublikasi Xalqaro Arbitraj to'g'risidagi qonun O'RQ-674, Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 17.022021-yil.
3. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985)
4. Rustambekov I. (2019) Xalqaro xususiy huquq. Darslik. Toshkent: TDYU Nashriyoti
5. Mozes M.L. (2020) Xalqaro tijorat arbitraji tamoyillari va amaliyoti. Uchinchi nashr. Toshkent.
6. Lew J., Mistelis L., Kroll S. (2003) Comparative International Commercial Arbitration. Kluwer Law International.
7. Oshkoralik to'g'risidagi Mavrikiy Konvensiyasi. UNCITRAL oshkoralik va xalqaro nizolarni hal qilish xalqaro markazi maxfiylik va oshkoralik qoidalari. 2015.
8. Avinashi Purooyi va Ronan Fehili. Xalqaro arbitrajda maxfiylik va shaffoflik: to'g'ri muvozanatini toppish. Garvard Negotiation Law Review. 2017.